

Boban PETROVIĆ *¹

Duška STOJISAVLJEVIĆ **

Katarina TADIĆ **

*Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd**

*Asocijacija za promovisanje inkluzije Srbije – API Srbije, Beograd***

POJAM O SEBI OSOBA SA INTELEKTUALNIM TEŠKOĆAMA – IMPLIKACIJE ZA RAZVOJ PROGRAMA PODRŠKE²

Pojam o sebi definiše se kao ukupnost opažaja, misli, osećanja, ocena i predviđanja osobe o sebi kao iskustvenom objektu, kao učesniku u interakciji sa fizičkim i socijalnim okruženjem. Kao takav, predstavlja konstrukt koji je često ispitivan kada su u pitanju deca, mladi i odrasli sa intelektualnim teškoćama. Međutim, pojam o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama ispitivan je pretežno kroz psihometrijsku paradigmu, preko instrumenata upitničkog tipa. To nije obezbedilo dovoljno prostora za aktivnu participaciju osoba sa intelektualnim teškoćama u samom toku ispitivanja, niti je omogućilo da se dobiju adekvatne polazne informacije o pojmu o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama, koje mogu da posluže za razvoj programa podrške samoodređenju osoba sa intelektualnim teškoćama.

Stoga je ovo istraživanje, usmereno na ispitivanje pojma o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama u različitim domenima, od značaja za osobe sa intelektualnim teškoćama: globalni pojam o sebi, osobine ličnosti, kompetentnosti, teškoće u svakodnevnom životu, svest o sopstvenim (intelektualnim) teškoćama.

1 E-mail: bobanpetrovi@gmail.com

2 Ovaj rad je nastao u okviru projekta „Samozastupanje osoba sa intelektualnim teškoćama“, koji je finansiran od strane Balkanskog Fonda za Lokalne Inicijative - BCIF, ref. br. 29/G17

Istraživanje je realizovano u seriji od pet fokus grupa, uz aktivnu participaciju osoba sa intelektualnim teškoćama kroz kombinovanje radioničarskih aktivnosti i diskusija u malim grupama. Fokus grupe su realizovane jednom nedeljno, u po dve grupe od osam učesnika, različite starosti (22 do 53 godine), pola, stepena i tipa teškoća. Svi učesnici su najveći deo života proveli u institucijama, a od 2004. godine su korisnici usluge stanovanja uz podršku za osobe sa invaliditetom.

Kada je u pitanju generalni pojam o sebi, na osnovu analiza iska za učesnika, mogu se izdvojiti tri globalne teme: kompetentnosti i interesovanja, fizički izgled i socijalne uloge. Kada su u pitanju osobine ličnosti, najfrekventnije se javljaju atributi poput „dobar“, „poslušan“, „vredan“. Kada su u pitanju kompetentnosti i teškoće koje imaju, najčešće su navođene kompetentnosti i teškoće s kojima se suočavaju tokom svakodnevnog života u stanovanju uz podršku. Mada prepoznaju svoje kognitivne teškoće, često odbijaju da o njima razgovaraju i naglašavaju svoju svesnost o devaluativnoj vrednosti termina kojima se označavaju.

Analiza je pokazala da je pojam o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama relativno siromašan atributima, te da je stečen, naučen i to kao produkt relativno restriktivnih uslova života, kao što je život u instituciji. Međutim, može se postaviti i stimulatивно delovanje aktuelnih uslova života na oblikovanje slike o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama. U radu se ukazuje na moguće implikacije osnovnih rezultata u praktičnom radu na unapređenju pojma o sebi i kapaciteta za samopercepciju i samoodređenje osoba sa intelektualnim teškoćama.

Ključne reči: *pojam o sebi, samoodređenje, osobe sa intelektualnim teškoćama, kvalitativna analiza, fokus grupe*

UVOD

Pojam o sebi, odnosno, samopoimanje (Opačić, 1995), je jedan od sržnih konstrukata u psihologiji. Postoji značajan konsenzus istraživača i praktičara da se ovaj konstrukt obrazuje u interakciji s drugima. Nalazi takođe pokazuju da je pojam o sebi u značajnoj meri povezan sa subjektivnom procenom kvaliteta življenja osoba sa invaliditetom, uključujući i osobe sa intelektualnim teškoćama (Li Ping-Ying, Sing-Fai Tam & Wai-Kwong Man, 2006).

Sam termin „intelektualne teškoće“ jedan je od mnogih termina, poput mentalne retardacije, mentalne zaostalosti, ometenosti u mentalnom razvoju, intelektualne ometenosti i slično, koji se koriste za označavanje specifičnog stanja jedne subpopulacije, koja se, prema standardnoj psihometrijskoj klasifikaciji, zasnovanoj na normalnoj distribuciji inteligencije u populaciji, nalazi 2,3 standardne devijacije ispod proseka (Campbell, 2001).

Međutim, Američka asocijacija za intelektualne i razvojne teškoće je još pre desetak godina predložila novi, obuhvatniji model objašnjenja i definisanja intelektualnih teškoća, koji ne podrazumeva prostu linearnu povezanost sa IQ-om. Ovaj model ukazuje na to da teškoće mogu imati različito poreklo i zahtevati različite resurse za prevladavanje, uključujući različite oblike i nivoe podrške, koji su usmereni na lični razvoj, obrazovanje, interesovanja i ličnu dobrobit, a koji doprinose povećanju nivoa individualnog funkcionisanja u sredini u kojoj pojedinac sa intelektualnim teškoćama živi. Upravo zbog potrebe za celovitim sagledavanjem intelektualnih teškoća, razvijen je multidimenzionalni model intelektualnih teškoća (Gustaffson, 2003), koji uključuje pet uzajamno povezanih dimenzija. To su: intelektualne sposobnosti (dimenzija I), adaptivno ponašanje (dimenzija II), participacija, interakcija i socijalne uloge (dimenzija III), zdravlje (dimenzija IV) i kontekst (dimenzija V).

Ovaj koncept i termin „intelektualne teškoće“ (Opačić, 1995), postao je brzo široko upotrebljavan i, pored ostalog, prihvaćen od strane Svetske zdravstvene organizacije (WHO – World Health Organization, 2001, prema: Garaigordobil & Pérez, 2007), koja takođe promoviše upotrebu ovog termina.

Iako se kod nas u poslednje vreme najčešće upotrebljava termin „intelektualna ometenost“ (raspravu o terminologiji pogledati u: Glumbić, 2005), u ovom tekstu će se upotrebljavati sintagma „intelektualne teškoće“, na osnovu stavova iznetih od samih osoba sa intelektualnim teškoćama³.

3 Na sastanku Grupe za samozastupanje osoba sa intelektualnim teškoćama, koja funkcioniše u okviru Asocijacije za promovisanje inkluzije Srbije, organizovanom u novembru 2009. Godine, a povodom rasprave o pitanjima terminologije, jedan od glavnih zaključaka je da osobe sa intelektualnim teškoćama ne žele da budu označavane niti jednim terminom, a ukoliko postoji neophodnost, onda su se založile za termin „intelektualne teškoće“, koji je najmanje etiketirajuć, jer „svi ljudi imaju teškoće“.

Upravo iz ovakvog određenja intelektualnih teškoća proizilazi da je pojam o sebi jedan od krucijalnih ličnosnih aspekata kada se radi o ovoj subpopulaciji, kako za istraživače, tako i za praktičare koji se bave ovom populacijom.

Pojam o sebi definiše se kao ukupnost opažaja, misli, osećanja, ocena i predviđanja osobe o sebi kao iskustvenom objektu, kao učesniku u interakciji sa fizičkim i socijalnim okruženjem (Havelka, 2001). Kao takva, u velikoj meri je zasnovana na informacijama o sebi samoj, koje joj pružaju druge osobe iz sredine u kojoj živi i direktno je povezana sa stepenom samoodređenja osobe (Li Ping-Ying, Sing-Fai Tam & Wai-Kwong Man, 2006).

Istraživanja (npr. Sinanson, 1992, prema: Garaigordobil & Pérez, 2007) pokazuju da su osobe sa (intelektualnim) teškoćama često svesne negativne slike koju društvo ima o njima, prema kojoj se oni doživljavaju kao osobe koje su infantilne, koje se ismevaju ili koje predstavljaju pretnju i sl. Kako socijalno poređenje ima suštinsku ulogu u razvoju pojma o sebi, upravo ovakve informacije leže u osnovi poređenja i evaluiranja sebe kod osoba sa intelektualnim teškoćama (Garaigordobil & Pérez, 2007).

Zbog čestog doživljavanja negativnog iskustva, socijalne stigmatizacije i diskriminacije, kao i nevrednovanja od strane svoje socijalne sredine (npr. Li, 1999; Li Ping-Ying, Sing-Fai Tam & Wai-Kwong Man, 2006), osobe sa intelektualnim teškoćama često postižu snižene skorove na skalama samopoimanja (Li Ping-Ying, Sing-Fai Tam & Wai-Kwong Man, 2006) ili ispoljavaju ograničen i siromašan pojam o sebi (prema: Cooley and Ayres, 1988; Gans, Kenny & Ghany, 2003; Li Ping-Ying, Sing-Fai Tam and Wai-Kwong Man, 2006; Marsh, Tracey and Craven, 2006).

Međutim, postoje i istraživanja koja ukazuju na drugačije zaključke; neka istraživanja pokazuju da ne postoje značajne razlike u pojmu o sebi između tipičnih osoba i osoba sa intelektualnim teškoćama (npr., Silverman & Zigmond, 1983, prema: Cooley & Ayres, 1988). Takođe, postoje istraživanja koja pokazuju da deca i adolescenti sa intelektualnim teškoćama imaju pozitivan pojam o sebi kada je u pitanju akademski pojam o sebi (npr., Gans, Kenny & Ghany, 2003), kao i ona koja ukazuju na negativan akademski pojam o sebi, a pozitivan globalni i neakademski pojam o sebi (npr. Marsh, Tracey and Craven, 2006).

Stoga se može zaključiti da su nalazi o samopoimanju osoba sa intelektualnim teškoćama neusklađeni i često kontradiktorni.

Načelno, može se reći da je, shodno značaju koncepta pojma o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama, kako iz teorijskog i istraživačkog, tako i sa stanovišta prakse u radu sa decom, adolescentima i odraslim osobama sa intelektualnim teškoćama, veliki broj kontradiktornih nalaza koji otežavaju koncipiranje praktičnog rada sa osobama sa intelektualnim teškoćama. Uopšteno, može se reći i da postoje značajna ograničenja kada su u pitanju istraživanja pojma o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama: istraživanja su pretežno realizovana na školskoj populaciji osoba sa intelektualnim teškoćama i to najčešće na populaciji osoba lakog stepena teškoća, retko je uzimana u obzir populacija odraslih osoba sa intelektualnim teškoćama, a pri ispitivanju pojma o sebi uglavnom su korišćeni instrumenti proistekli iz modela koji su uglavnom zasnovani na tzv. školskom, akademskom samopoimanju (agresivno ponašanje, odnos s vršnjacima, slika o uspešnosti u pojedinim školskim predmetima, npr. Cooley and Ayres, 1988; Gans, Kenny & Ghany, 2003; Li Ping-Ying, Sing-Fai Tam & Wai-Kwong Man, 2006; Marsh, Tracey & Craven, 2006).

Ovde treba imati u vidu i da je proučavanje pojma o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama u velikoj meri ograničeno i relativno malim brojem instrumenata, pre svega za odrasle, kao i instrumenata koji se odnose na neakademske aspekte samopoimanja, koji su i relativno teško dostupni, a često imaju i nedovoljno dobre psihometrijske karakteristike (Byrne, 1996, prema: Marsh, Tracey and Craven, 2006).

Međutim, ovako nekonzistentni nalazi ne osporavaju značaj samopoimanja za socijalni i emotivni razvoj (Kagen, Moore and Bredekamp, 1995, prema: Marsh, Tracey and Craven, 2006), kao i za proces socijalizacije generalno (Gans, Kenny & Ghany, 2003).

Poslednjih godina, u Srbiji se sve više govori o procesu uključivanja (inkluzije) osoba sa (intelektualnim) teškoćama u zajednicu, u različite aspekte društvenog života (obrazovanje, posao, život u lokalnoj zajednici) nasuprot dominantnom pristupu isključivanja, marginalizacije i institucionalizacije osoba sa intelektualnim teškoćama.

Stabilan pojam o sebi od neposredne je važnosti za adekvatno uključivanje osoba sa intelektualnim teškoćama u život lokalne zajednice i u velikoj meri zavisi od načina na koji se drugi odnose prema

njima. Ujedno, stabilan i adekvatan pojam o sebi može biti indikator uspešnosti uključivanja u zajednicu, za šta je opet potreban adekvatan nivo samoodređenja osoba sa intelektualnim teškoćama, a u čijoj osnovi se upravo nalazi pojam o sebi.

Zbog podataka o povezanosti pojma o sebi sa adekvatnim socijalnim funkcionisanjem, pojam o sebi je često u jezgri različitih podsticajnih programa, namenjenih razvoju pozitivnog pojma o sebi (Donahue, 2008).

U tom smislu, značajan korak su učinili praktičari koji su razvili veliki broj različitih programa razvoja i podsticanja pozitivnog samopoimanja osoba sa intelektualnim teškoćama, koji se sada, manje-više rutinski, realizuju u okviru različitih programa, institucionalnih i vaninstitucionalnih (Cooley and Ayres, 1988).

Međutim, veoma često programi za podsticanje razvoja pozitivnog pojma o sebi, kao i uopšte programi psihološke podrške osobama sa teškoćama (Milačić-Vidojević, Dragojević i Brojčin, 2012), čija je efikasnost upitna, nisu sprovedeni dovoljno sistematski, nije obezbeđen kontinuitet podrške u usvajanju i održavanju pojma o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama, a često nisu uzete u obzir inicijalne informacije o tome kakav je aktuelni pojam o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama koje ulaze u podsticajni program.

Zbog toga se ukazala potreba za ispitivanjem osnovnih elemenata pojma o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama, kao osnove za razvoj jednog podsticajnog programa, koji bi uzeo u obzir navedene nedostatke drugih pristupa i koji bi bio zasnovan na informacijama o pojmu o sebi kod osoba sa intelektualnim teškoćama, dobijenim, ne preko instrumenata upitničkog tipa, preko kojih se ne dobijaju konzistentne informacije i koji, mada verovatno relativno dobro operacionalizovani, ipak ne nude podatke koji se lako mogu pretvoriti u praktičan program za unapređenje pojma o sebi, već kroz jedan kvalitativni pristup koji bi omogućio aktivnu participaciju samih osoba sa intelektualnim teškoćama u procesu stvaranja slike o vlastitom pojmu o sebi, kao i kasnijem razvoju programa koji će dovesti do unapređenja njihovog samopoimanja.

Cilj istraživanja

U tom smislu, osnovni cilj ovoga rada ogleda se u ispitivanju pojma o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama u različitim domenima od značaja za osobe sa intelektualnim teškoćama, koji mogu biti od važnosti za razvoj programa namenjenog unapređenju njihovog samopoimanja.

METOD

Uzorak

U istraživanju je ukupno učestvovalo 16 osoba sa intelektualnim teškoćama, podeljenih u dve grupe od po osam učesnika. Sve osobe sa intelektualnim teškoćama – učesnici u istraživanju – imaju dugotrajno iskustvo života u stacionarnim institucijama sistema socijalne zaštite, a od 2004. godine su deinstitutionalizovani i korisnici su programa stanovanja uz podršku za osobe sa invaliditetom, koji realizuje Asocijacija za promovisanje inkluzije Srbije. Učesnici su različitog uzrasta, od 22 do 53 godine, sa prosekom starosti od 34,7 godina, različitog pola: četiri (25%) muškog i dvanaest (75%) ženskog. Svi učesnici su sa intelektualnim teškoćama, od kojih neki sa multiplim teškoćama: dvoje su još i sa telesnim invaliditetom i dvoje sa teškoćama psihijatrijskog tipa (sa dualnom dijagnozom). Što se stepena teškoća tiče, dvoje učesnika su sa lakim stepenom intelektualnih teškoća, jedanaest sa umerenim i troje sa teškim intelektualnim teškoćama. Zdravstveno stanje svih učesnika je stabilno.

Procedura

Fokus grupa predstavlja kvalitativni istraživački metod koji omogućava da se, putem serije fokusiranih zajedničkih vežbi ili usmeravanih grupnih razgovora koji okupljaju učesnike slične po nekim karakteristikama ili iskustvima, prikupi set detaljnih kvalitativnih informacija relevantnih za istraživački problem (Đurić, 2005). Focus grupa je jedna od sve češće korišćenih istraživačkih tehnika u posled-

njih desetak godina, kada su u pitanju istraživanja koja se realizuju sa osobama sa intelektualnim teškoćama (Doyle, 2009).

Fokus grupa kao metod istraživanja je izabrana budući da dinamika grupe pruža mogućnosti za uzajamnu podršku i validaciju zajedničkih iskustava (Cambridge and McCarthy, 2001). Pored toga, dosadašnja istraživanja su pokazala da je ovaj metod prikupljanja podataka, uprkos određenim ograničenjima (videti, npr., Kaehne and O'Connell, 2010) uspešan kada su u pitanju osobe sa intelektualnim teškoćama (Abbott and McConkey, 2006; Barr et al., 2003), posebno zato što je ekonomičan u pogledu vremena potrebnog za realizaciju, omogućuje da se dobije veliki broj različitih mišljenja, sugestija i ideja, kao i razmena ličnih iskustava, ne zahteva od učesnika veštine čitanja i pisanja i sl. (Doyle, 2009). Od značaja je imati u vidu i da kvalitativna metodologija, uključujući i fokus grupe, omogućava učesnicima da imaju aktivnu ulogu i da budu, u što većoj meri, uključeni u istraživački proces i građenje znanja, što je od posebne vrednosti ako imamo u vidu socio-inkluzivnu perspektivu pristupa osobama sa intelektualnim teškoćama (npr., Abbott and McConkey, 2006; Kiernan, 1999, Gilbert, 2004; Mactavish et al., 2000).

Tokom dizajniranja i realizacije ovog istraživanja, nastojalo se da se u što je većoj meri ispoštuju metodološke preporuke za realizaciju fokus grupa sa osobama sa intelektualnim teškoćama (Doyle, 2009). U tom smislu, tokom ovog istraživanja, realizovano je pet fokus grupa, kroz kombinovanje radioničarskih aktivnosti i diskusija u malim grupama, fokusiranih na glavne predmete ispitivanja. Pre njih, realizovana je jedna radionica upoznavanja sa programom ispitivanja. Prva radionica počela je upoznavanjem učesnika sa svrhom istraživanja i aktivnostima koje će se realizovati, kao i sa značajem njihovog aktivnog učešća u istraživanju. Učesnicima je naglašeno i pravo na poverljivost svih informacija, kao i pravo na zaštitu privatnosti, kao i da je učešće u radu dobrovoljno i da svako može da se povuče u bilo kom trenutku bez posebnog objašnjavanja svoje odluke.

Sve ostale fokus grupe su se realizovale u isto vreme i po istom rasporedu, odnosno, sinopsisu (primer sinopsisa videti u prilogu). Sve fokus grupe moderirao je isti moderator, uz podršku jednog dodatnog asistenta, koji je pružao neophodnu podršku učesnicima tokom razgovora. Tokom sesija, učesnici su ohrabrivani da budu što aktivniji,

a tokom učešća im je obezbeđena dodatna podrška u razumevanju sadržaja pitanja za diskusiju, kao i diskusije same. Podrška je pružana i na zahtev učesnika, individualno. Diskusije su realizovane u grupi kao celini, ali i u malim grupama, kad je za to bilo potrebe, a olakšavane su konkretnim pitanjima moderatora, a odgovori učesnika beleženi su od strane asistenta. Asistent je takođe beležio svoja zapažanja vezana za temu koja se obrađuje. Svaka od sesija fokus grupa je trajala između jednog i po i dva sata.

Tokom fokus grupa obrađeno je pet tema, to jest, aspekata pojma o sebi. Svaku od tema moderator je započinjao određenim ključnim pitanjem:

- generalni pojam o sebi - „Kad bi hteo/la da nekome opišeš sebe, šta bi rekao/la?“,
- osobine ličnosti - „Koje su tvoje najvažnije osobine? Kakav/a si ti kao čovek, kao osoba?“,
- kompetentnosti - „Šta ti znaš da sam/sama radiš dobro?“,
- teškoće u svakodnevnom životu - „Šta ti sam/sama ne radiš dobro? U čemu ti treba podrška?“,
- svest o sopstvenim (intelektualnim) teškoćama - „Da li ti imaš neku teškoću? Šta ti smeta kod tebe?“

Teme su birane tako da se oslanjaju na neke od osnovnih saznanja o samopoimanju: da je najstabilniji oslonac pojma o sebi telo, da su materijalna dobra (odelo, kuća, stvari koje se preferiraju) takođe bitan oslonac samopoimanja, kao i odnos drugih i informacije koje se dobijaju od njih, te okolina u kojoj se živi (Škrinjar, 2002).

Moderator je obezbedio uslove da svaki od učesnika dobije povratnu informaciju o svojim iskazima o sebi, kako od strane moderatora, tako i od strane grupe kao celine. Na kraju svake fokus grupe, moderator je rezimirao osnovne nalaze i podsticao grupu na dodatne komentare. Na kraju poslednje sesije, moderator je pozvao grupu na završne komentare, i zahvalio se na saradnji.

Sve informacije prikupljene od učesnika tokom fokus grupa, zabeležene su na flipčart papir. Nakon toga, prepisane su u MS Word dokument. Pored toga, prepisane su i beleške i zapažanja asistenta, koje su takođe analizirane. Svi transkripti su analizirani posebno, za svaki od ispitivanih aspekata pojma o sebi. Tokom analize, podaci su kodirani tako da odražavaju latentni sadržaj iskaza korisnika. Znača-

jan akcenat je pridavan i frekventnosti pojedinih (sličnih) iskaza, na primer, prilikom navođenja osobina.

Pored samih iskaza učesnika, analizirane su i beleške koje je, tokom fokus grupa, načinio asistent.

REZULTATI

Pregled sadržaja osnovnih ispitivanih aspekata pojma o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama, baziran na iskazima učesnika, prikazan je u Tabeli 1.

Tabela 1 – Pregled sadržaja osnovnih ispitivanih aspekata pojma o sebi

Aspekti slike o sebi	Iskazi učesnika	Beleške asistenta
<p>Generalni pojam o sebi</p> <p>„Kad bi nteo/la da nekome opišeš sebe, šta bi rekao/la?“</p>	<p>„Ja sam za peglanje veša, imam crnu kosu, oči imam crne, niska sam, malo krupna, ja sam lepo obučena, ja sam ponosna, ja sam samozastupnica.“</p> <p>„Ja sam fitnes, ja sam plivanje, ja sam korisnik, ja sam samozastupanje, ja sam lepe oči crne, crnu kosu.“</p> <p>„Ja sam korisnik, planinarka, plivačica, samozastupanje, imam zelene oči, crnu kosu, visoka sam 161, ja sam osoba sa invalidom, ja se lepo nosim.“</p> <p>„Ja sam košarkašica, dobra sam, radim u Meku, naučila sam da plivam, ja imam crnu kosu i oči, volim da jašem konja.“</p> <p>„Ja sam fudbaler, odbojkaš, plivač. Imam crnu kosu, kratku, braon oči imam.“</p>	<p>Teškoće pri samoopisivanju, uglavnom usled nedostatka terminologije. Opis samo najupadljivijih i najfrekventnijih karakteristika (kosa, oči, ...). Često navođenje delova tela, bez atributa (imam ramena, ruke,...). Tendencija zanemarivanja prisustva invaliditeta. Navođenje svojih socijalnih uloga (sportista, radnik, i slično).</p>

<p>Osobine</p> <p>„Koje su tvoje najvažnije osobine? Kakav/a si ti kao čovek, kao osoba?“</p>	<p>Dobar Vredan Poslušan Ljubazan Pošten Ne volim svađu. Volim malo da se naljutim. Volim da budem napolju. Volim da se družim. Normalan Pametn Lepo raspoložen Pismen Volim da radim. Miran, nikog ne diram. Grub, kad se iznerviram. Volim da znam. Emotivan Dobar sam u radu. Kad me neko naljuti, besan sam.</p>	<p>Osobina – slabo poznat pojam. Imenovanje većeg broja osobina, ali teškoće u primenljivosti na sebe. Uzak pojmovni sistem – siromašni, stereotipni samoopisi, navode 5 do 6 osobina uz podsticaj. Pojam „dobar“ najčešće navođen; pored toga, vredan i poslušan.</p>
<p>Kompetentnosti</p> <p>„Šta ti znaš da sam/sama radiš dobro?“</p>	<p>„Da čistim.“ „Da dobro trčim.“ „Da brišem prašinu.“ „Ka kuvam krompir paprikaš.“ „Volim da radim od početka do kraja.“ „Da završavaš posao.“ „Da pravi proju.“ „Da cepa drva.“ „Da ide u prodavnicu.“ „Da posluša.“ „Da kuva kafu.“</p>	<p>Teškoće u navođenju svojih kompetentnosti i vrednosti. Fokus je na konkretnim znanjima i veštinama svakodnevnog življenja.</p>
<p>Teškoće u svakodnevnom životu</p> <p>„Šta ti sam/sama ne radiš dobro? U čemu ti treba podrška?“</p>	<p>„Ne kuvam dobro.“ „Da čistim, ne vidim dobro.“ „Guta slova.“ „Ne zna da skuva pasulj.“ „Kad počne da prži, a ne ide dobro.“ „Ne znam da vozim bicikl.“ „Ne znam da spakujem ranac.“ „Da vežem pertle.“ „Imam teškoća da sama sebi zavežem rep, zato što sam invalid.“</p>	<p>Uglavnom su fokusirani na konkretne teškoće, u kontekstu svakodnevnog življenja. Navode po jednu do dve teškoće. Fokusiraju se na ono što im aktuelno predstavlja problem.</p>

<p style="text-align: center;">Svest o sopstvenim (intelektualnim) teškoćama</p> <p style="text-align: center;">„Da li ti imaš neku teškoću? Šta ti smeta kod tebe?“</p>	<p>„Ja imam teškoća u govoru.“ „Imam teškoću da govorim.“ „Ne bih volela da odgovorim na ovo pitanje.“ „Ni ja neću da odgovorim.“ „Ja ne mogu da zapamtim kako treba da skuvam grašak.“ „Ne mogu da se snalazim sam u prevozu, treba neko da ide sa mnom.“ „Ne znam da dobro pišem i da dobro čitam i to mi u životu puno smeta.“ „Ja se puno slažem s tim da svi imamo teškoća.“ „Meni je smetalo što su mi u domu govorili da sam s mentalnom retardacijom, da sam mentač, kako su govorili. Ja nisam mentač, ja sam bila u domu zato što sam bez roditeljskog staranja.“</p>	<p>Navode različite tipove teškoća, i adekvatno ih opisuju. Sami prepoznaju kod sebe određene tipove teškoća (sa govorom, sa vidom,...). Sebe nisu percipirali kao osobe sa intelektualnim teškoćama, i imali su otpor prema prihvatanju ovog aspekta pojma o sebi.</p>
---	---	---

Kada je u pitanju generalni pojam o sebi, na osnovu analiza iska-za učesnika, mogu se izdvojiti tri globalne teme:

- kompetentnosti i preokupacije (npr. „ja sam za peglanje veša, naučila sam da plivam, radim u Meku, bavim se sportom“ i slično) se pojavljuju kao najfrekventnije;
- fizički izgled je takođe veoma relevantan kada je u pitanju globalni pojam o sebi; mada, samoopisi su relativno siromašni i uglavnom se ponavljaju kod svih učesnika, a najčešće se odnose na boju kose i očiju, zatim na visinu i fizički izgled. Interesantno je da, izuzev jedne učesnice, niko od učesnika nije naveo u svojoj generalnoj slici o sebi da je osoba sa invaliditetom, niti je na bilo koji način pokazao svesnost o svom invaliditetu;
- socijalne uloge (npr. „ja sam samozastupnica, planinarka, fudbaler“ i slično) su takođe relevantne, kada je u pitanju pojam o sebi u globalu.

Može se primetiti i da nalazi na osnovu beležaka koje je asistent činio tokom fokus grupa potvrđuju osnovne nalaze dobijene analizom iskaza učesnika: da učesnici imaju primetne teškoće prilikom samo-opisa i to uglavnom iz razloga što nemaju dovoljno bogat rečnik niti iskustvo samoevaluacije kako bi mogli da daju bogatije samoopise; uglavnom opisuju samo svoje najupadljivije karakteristike, pri čemu

imaju tendenciju zanemarivanja prisustva svog invaliditeta, a često opisuju i svoje socijalne uloge. Asistent je takođe zapazio da učesnici imaju tendenciju da pri samoopisivanju samo navode delove tela, bez pripisivanja atributa.

Kada su u pitanju osobine ličnosti, kod osoba sa intelektualnim teškoćama se kao najfrekventnije javljaju osobine poput „dobar“, „poslušan“, „vredan“, „ljubazan“, ali i one poput „emotivan“, „volim malo da se naljutim“ i slično. Načelno, izgleda da se najdominantnije osobine koje osobe sa intelektualnim teškoćama navode tiču njihovog odnosa prema autoritetu, njihove kompetentnosti i potrebe da sebe vide kao odgovorne i korisne članove društva, ali i da emocionalnost ima značajnu ulogu u determinisanju njihovog ponašanja, čega su takođe često svesne. Kada je u pitanju prva grupa najfrekventnijih osobina, ako se ima u vidu da u navođenju istih postoje najmanje individualne razlike, to jest, da su ih naveli skoro svi učesnici, moglo bi se pretpostaviti i da one, u stvari, predstavljaju produkt socijalnog učenja u relativno kontrolisanim i restriktivnim uslovima življenja, kao što je život u instituciji, gde je od posebne važnosti biti „dobar“, „poslušan“, „vredan“.

Kada je u pitanju samopercepcija kompetentnosti, učesnicima je fokus na konkretnim znanjima i veštinama, važnim za svakodnevno življenje i to uglavnom na onim koje se tiču života u kontekstu stanovanja uz podršku, to jest, u otvorenoj sredini. Tek nekoliko njih navodi kao kompetencije svoje trajnije dispozicije, poput sklonosti da radi „od početka do kraja“. Takođe, isto se može reći i kada su u pitanju teškoće u svakodnevnom životu: učesnici su uglavnom fokusirani na veštine i znanja u kojima im je u aktuelnom životu potrebna podrška i koje im predstavljaju teškoću. Takođe, i u ovom kontekstu, navode tek po jednu ili dve oblasti ili aktivnosti u kojima imaju teškoće, baz dublje elaboracije istih.

Međutim, za elaboraciju pojma o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama, posebno je važno sagledati na koji način doživljavaju sopstvene (intelektualne) teškoće. U kontekstu ovog aspekta slike o sebi, mogu se izdvojiti dve globalne teme. Prvo, značajan broj učesnika izneo je iskaze o sebi i svojim kognitivnim teškoćama (teškoće sa govorom, pamćenjem, pisanjem i čitanjem, orijentacijom u prostoru i slično). Drugo, značajno je i to što određeni broj učesnika odbija da

govori o svojim teškoćama, dok pojedini prihvataju da govore o svojim teškoćama, ali se eksplicitno ograđuju od pripadnosti socijalnoj kategoriji osoba sa intelektualnim teškoćama, pri čemu im posebno smeta etiketiranje i primena etiketirajućih termina. Može se reći da učesnici pokazuju svesnost o pojedinim aspektima svojih (intelektualnih) teškoća, ali da, generalno, ne prihvataju kao deo pojma o sebi to da su „osobe sa intelektualnim teškoćama“, uglavnom zbog svesnosti o devaluativnoj vrednosti termina kojima se osobe sa intelektualnim teškoćama obično označavaju.

DISKUSIJA

Analiza iskaza učesnika, kao i beležaka asistenta na fokus grupama, pokazala je da odrasle osobe sa intelektualnim teškoćama imaju relativno siromašan pojam o sebi, da iz njihovih produkata sledi da su malo vremena posvetili evaluaciji samih sebe, te da je, imajući u vidu ograničenja koja proističu iz same prirode teškoća koje učesnici imaju, njihov pojam o sebi praktično nastao nekritičkim usvajanjem onih karakteristika i osobina koje su imali priliku da čuju od drugih i to u relativno restriktivnoj i nestimulativnoj sredini u kojoj su proveli najveći deo svojih života, kao što je to institucija, ali i da je pod uticajem aktuelnih uslova života u otvorenoj sredini i zahteva i izazova koje predstavlja za njih. Odatle sledi i relativno siromašan samoopis koji su učesnici u ovim radionicama dali, koji indicira da su njima na raspolaganju bili samo ograničeni pridevi i atributi za opis i samoopis, te da oni nisu ni bili u situaciji da usvoje neke druge pojmove i primene ih na sebe.

Tako, na primer, iako izlistavaju veći broj različitih osobina, na sebe najčešće, nedovoljno kritički, primenjuju samo nekoliko i to bez obzira na stepen teškoća koji imaju: dobar, poslušan i vredan. S obzirom na učestalost ovih termina, to jest činjenice da ih skoro svi navode, kao i na snažnu evaluativnu komponentu ovih termina, jasno je da su oni usvojeni u setingu u kome su živeli (institucija), a u kome su ovi termini često navođeni kao poželjni i visoko vrednovani. Važno je istaći i da ovi termini upućuju na oblike ponašanja koji su se očekivali od korisnika, što govori o njihovoj infantilizaciji u ustanovama

u kojima su stanovali. Značajno je zapaziti i da je termin „dobar“ nadređen svim drugim osobinama kojima se učesnici opisuju. Kada su u pitanju dominantne grupe osobina koje su se izdvojile kao najfrekventnije, važno je primetiti da se u velikom broju odnose na dispozicije za određene oblike ponašanja. U tom smislu, čini se važnim da se, u nekom sledećem istraživanju, ispitivanja usmere u pravcu evaluacije pojedinih domena ličnosti koji su definisani aktuelnim deskriptivnim leksičkim modelima ličnosti (npr., petofaktorskim (Costa & McCrae, 1992) ili šestofaktorskim (Ashton et al., 2004)). A usled toga što je prisutna i snažna evaluativna osobina, „dobar“, koja govori o potrebi za vrednovanjem u socijalno prihvatljivom kontekstu, verovatno bi bilo interesantno realizovati i istraživanje pozitivne i negativne valence (npr., kao u modelu „Velikih pet + 2“ (Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010)).

Na efekte sredine ukazuju i podaci da učesnici navode osnovne kompetentnosti za obavljanje kućnih poslova, koje doživljavaju kao veoma bitne, posebno u novom kontekstu stanovanja uz podršku, kada imaju prvi put priliku da ove aktivnosti budu njihova odgovornost. Zanimljivo je i da kompetentniji korisnici, koji imaju mnogo širi spektar aktivnosti i kompetentnosti, takođe navode kompetentnosti za kućne poslove kao najbitnije.

Interesantno je da učesnici navode različite oblike teškoća koje imaju, od teškoća sa govorom, čitanjem i pisanjem, kretanjem i slično, bez posebnih emotivnih reakcija, iskazujući i svesnost o potrebi za podrškom; međutim, veoma burno reaguju na pojmove „mentalna zaostalost“, „mentalna retardacija“ i slično, navodeći „da su ih tako neopravdano nazivali u domu, ali da oni to nisu, i da ih je to veoma povređivalo“.

Značajno je napomenuti da karakteristike pojma o sebi koje smo ovde naveli učesnici ispoljavaju pre svega u relativno strukturiranim situacijama, u kojima se učesnicima postavlja zahtev, kao što je situacija radionice, dok u svakodnevnom životu i međusobnoj komunikaciji adekvatnije i češće koriste veći broj reči za samoopise. Ovakva situacija ukazuje na potrebu za uvažavanjem stare Vekslerove krilatice da ako postoji dvoumljenje između verovanja testu, to jest testnoj situaciji, ili podacima dobijenim iz realnog životnog konteksta, treba više verovati podacima dobijenim u realnom životnom kontekstu. U tom smislu,

metodološki su korisnije informacije iz svakodnevnog života osoba sa intelektualnim teškoćama; još jedna važna implikacija upravo se ogleda u važnosti podrške u svakodnevnom životu, koja može imati većeg efekta na unapređenje pojma o sebi, nego što to mogu programi koji se odvijaju u posebnim uslovima, kao što su radionice. To ne znači da radionice ili drugi metodi nisu efikasni, već da se moraju nadopuniti i proširiti podrškom u svakodnevnom životu.

Ovde je značajno pomenuti i tendenciju ponavljanja odgovora drugih učesnika, koje govore u većoj meri o nespremnosti za ulaganje napora da se traže adekvatni termini za samoopis, već pre da se ide „lakšim putem“, preko ponavljanja onoga što se procenjuje kao prihvatljivo. Ovakva situacija se može rešiti tako što će se kompetentniji učesnici uparivati sa manje kompetentnim, i tako obezbediti vršnjačka podrška i širenje repertoara pojmova za opise i samoopise učesnika.

Iz svega navedenog sledi da je pojam o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama stečen kao produkt, s jedne strane, njihovih individualnih karakteristika, uključujući i teškoće u razumevanju, usvajanju i produkciji verbalnog materijala, što je aspekt njihovih intelektualnih teškoća, zatim, sa druge strane, relativno restriktivnih uslova života, kao što je život u instituciji i nedovoljne podrške u razvoju različitih aspekata pojma o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama i s treće, zahteva i izazova koje novi kontekst života u otvorenoj sredini, u okviru programa stanovanja uz podršku, postavlja pred njih.

Stoga, može se reći da rezultati ovog istraživanja jesu u skladu sa onim istraživanjima koja pokazuju da osobe sa intelektualnim teškoćama imaju relativno siromašnu sliku o sebi, zbog prirode svojih teškoća, ali i permanantnog doživljavanja negativnog iskustva, socijalne stigmatizacije i diskriminacije, kao i nevrednovanja od strane svoje socijalne sredine (npr., Gans, Kenny & Ghany, 2003; Li Ping-Ying, Sing-Fai Tam & Wai-Kwong Man, 2006; Marsh, Tracey & Craven, 2006). Međutim, može se reći i da nalazi idu u prilog onim istraživanjima (npr., Cooley & Ayres, 1988) koja pokazuju da nema značajne razlike između tipične populacije i osoba sa intelektualnim teškoćama kada je u pitanju pojam o sebi, jer je, uopšteno, način na koji doživljavaju sebe, kroz samoopis svojih osobina, svojih kompetentnosti i teškoća koje imaju, vrlo sličan onom koji bi navele i osobe iz tipične populacije.

U tom smislu posebno je potrebno naglasiti ulogu koju treba da ima služba podrške, posebno one službe koje su bazirane u zajednici (Community-Based Rehabilitation Services, prema: Axellson, Granier & Adams, 2004), koje, s jedne strane, treba da budu svesne značaja realnog pojma o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama za adekvatno uključivanje u život zajednice, s druge, nedovoljno razvijenih aspekata samopoimanja i potrebe za podrškom u razvoju ili unapređivanju samopoimanja, a s treće, mogućnosti uticaja sredine na oblikovanje pojma o sebi i pre svega uticaja službi podrške i značajnih osoba u ovom procesu.

Preporuke za razvoj programa unapređenja pojma o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama

Pored ukazivanja na različite karakteristike i sadržaje različitih aspekata pojma o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama, koje treba da budu od pomoći za razvoj programa, ovde smatramo korisnim i da navedemo neke opšte preporuke koje nam se čine važnim za adekvatno i efikasno strukturiranje i sprovođenje programa unapređivanja pojma o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama.

Pre svega, treba imati u vidu da broj učesnika u programu treba da bude relativno mali, šest do osam učesnika; specifičnosti teškoća koje učesnici imaju (slabija koncentracija, teškoće sa održanjem fokusa pažnje, potreba za češćim ponavljanjem aktivnosti i slično) u velikoj meri otežavaju rad u većoj grupi. Ovako definisana grupa omogućava optimalan nivo interaktivnosti i povratnu informaciju svakom od učesnika kako od voditelja, tako i od drugih učesnika, što je od posebnog značaja pre svega za učesnike manjeg stepena kompetentnosti, odnosno s većom potrebom za podrškom. Pored toga, treba obezbediti sistematičnost u pristupu realizaciji programa i kontinuitet u podsticanju pojma o sebi, kroz obezbeđivanje svakodnevne podrške od strane asistenta službe podrške ili obučenih roditelja, kako bi efekti programa bili veći. Takođe, potrebno je definisati odgovornosti svakog učesnika: voditelja programa, osoblja u svakodnevnoj podršci i samih osoba sa intelektualnim teškoćama, za šta je najefikasniji pristup baziran na lično usmerenim planovima podrške. Na kraju, evaluaciju radionica usmeriti na podršku učesnicima, kako bi se obezbedila adekvatna povratna infor-

macija učesnicima, unapredila njihova odgovornost u radu i unapredio tok procesa formiranja njihovog samopojmanja.

Na ovaj način definisan program, koji koristi svaki aspekt procesa za pružanje podrške unapređenju pojma o sebi i uključuje u pružanje podrške sve značajne druge osobe iz okoline osoba sa intelektualnim teškoćama, može voditi unapređenju pojma o sebi učesnika i time, njihovo adekvatnije uključivanje u društvo.

ZAKLJUČAK

O značaju pojma o sebi kao samoevaluativne komponente našeg psihičkog funkcionisanja ne treba puno govoriti, kao i o skoro potpunoj saglasnosti istraživača da se pojam o sebi razvija kroz permanentnu interakciju sa sredinom u kojoj pojedinac živi. Ali, potrebno je osvrnuti se na mehanizme razvoja pojma o sebi kod osoba sa intelektualnim teškoćama kao jedne od socijalno najmarginalizovanijih grupa, kao i značaju ispitivanja pojma o sebi u kontekstu socijalnog uključivanja osoba sa intelektualnim teškoćama. Pri tome, treba imati u vidu da svaki istraživački postupak, bez obzira iz koje paradigme (kvalitativne ili kvantitativne) poticao, treba da nastoji da obezbedi mogućnost pune participacije učesnicima u istraživanju, uključujući i osobe sa intelektualnim teškoćama. U tom smislu, ovo istraživanje predstavlja pokušaj da se obezbedi pravo na uključenost u istraživački postupak osoba sa intelektualnim teškoćama, na koje je ovo istraživanje usmereno. Takođe, ovo istraživanje je jedno od retkih, ako ne i prvo, kojim je primenom kvalitativne metodologije – fokus grupa, pokušano da se dođe do informacija o vrlo subjektivnom psihološkom fenomenu kao što je pojam o sebi.

Rezultati ovog istraživanja u saglasnosti su sa kvantitativnim istraživanjima koja su do sada realizovana – pojam o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama je relativno siromašan, njihovi opisi sebe ne obiluju atributima. S druge strane, oni pokazuju svesnost o različitim aspektima svoje slike o sebi, čak i onih manje vrednovanih, ali i svesnost o relativno negativnom odnosu okoline prema njima. Rezultati ukazuju na zaključak da je pojam o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama stečen kao produkt interakcije njihovih individualnih karakteri-

stika, uključujući i kognitivne teškoće, zatim, relativno restriktivnih uslova života, kao što je život u instituciji, i na kraju, zahteva i izazova koje život u stanovanju uz podršku, kao novi kontekst života u otvorenoj sredini, postavlja pred njih.

U tom smislu, postaje evidentno da ispitivanje pojma o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama može biti važno u smislu da pojam o sebi može biti indikator kvaliteta socijalne uključenosti, odnosno, indikator kvaliteta i stimulativnosti sredine u kojoj osobe sa intelektualnim teškoćama žive. Takođe je važno zapaziti i da je neophodno obezbediti adekvatnu i kontinuiranu podršku unapređenju različitih aspekata samopimanja osoba sa intelektualnim teškoćama, kako onu formalnu, od strane stručnjaka, tako i neformalnu, od strane osoba koje su sa njima svakodnevno u kontaktu. Kroz razvoj ovakvog obuhvatnog programa unapređenja pojma o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama, sa aktivnim učešćem i stručnjaka i članova porodice i drugih zainteresovanih strana, ali i samih osoba sa intelektualnim teškoćama, može se očekivati realan doprinos njihovom punijem socijalnom uključivanju.

LITERATURA

1. Abbott, S. & McConkey, R. (2006). The barriers to social inclusion as perceived by people with intellectual disabilities. *Journal of intellectual disabilities*, 10 (3), 275-287.
2. Ashton, M. C., Lee, K., Perugini, M., Szarota, P., de Vries, R. E., Di Blas, L. et al. (2004). A six-factor structure of personality-descriptive adjectives: Solutions from psycholexical studies in seven languages. *Journal of personality and social psychology*, 86, 356-366.
3. Axellson, C., Granier, P., Adams, L. (2004). *Izvan deinstitutionalizacije: Nestabilna tranzicija ka sistemu koji pruža mogućnosti u jugoistočnoj Evropi*. Beograd: Handicap International.
4. Barr, O., McConkey, R. & McConaghie, J. (2003). Views of people with learning difficulties about current and future accommodation: the use of focus groups to promote discussion. *Disability and society*, 18, 577-97.

5. Cambridge, P. & McCarthy, M. (2001). User focus groups and best value in services for people with learning disabilities. *Health and social care in the community*. 9, 476–89.
6. Campbell, V. (2001). *Measurement of disability in special populations – people with limited cognitive functioning*. NewYork: International seminar on the measurement of disability.
7. Cooley, E. J. & Ayres, R. R. (1988). Self-concept and success-failure attributions of nonhandicaped students and students with learning disabilities. *Journal of learning disabilities*. 21 (3), 174-178.
8. Costa, P. T. Jr. & McCrae, R. R. (1992). *NEO Personality Inventory–Revised (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) Professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
9. Donohue, D. K. (2008). *Self-concept in children with Intellectual disabilities*. Georgia: Georgia State University. Unpublished master thesis.
10. Doyle, J. (2009). *Using focus groups as a research method in intellectual disability research: a practical guide*. The national federation of voluntary bodies providing services to people with intellectual disabilities. Retrieved April 05, 2010, from http://www.fedvol.ie/_fileupload/Research/focus%20groups%20a%20practical%20guide.pdf
11. Đurić, S. (2005). Metodologija fokusgrupnog istraživanja. *Sociologija*, 47 (1), 1-26.
12. Gans, A. M., Kenny, M. C. & Ghany, D. L. (2003). Comparing the self-concept of students with and without learning disabilities. *Journal of learning disabilities*. 36 (3), 287-295.
13. Garaigordobil, M. & Pérez, J. I. (2007). Self-concept, self-esteem and psychopathological symptoms in persons with intellectual disability. *The spanish journal of psychology*. 10 (1), 141-150.
14. Gilbert, T. (2004). Involving people with learning disabilities in research: issues and possibilities. *Health and social care in the community*. 12 (4), 298–308.
15. Glumbić, N. (2005). Sudbina mentalne retardacije u politički korektnom diskursu. *Istraživanja u defektologiji*, 4 (6), 11-21.
16. Gustafsson, C. (2003). *Intellectual disabilities and mental health problems – evaluation of two clinical assessment instruments, occurrence of mental health problems and psychiatric care utilization*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

17. Havelka, N. (2001). *Socijalna percepcija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
18. Kaehne, A. & O'Connell, C. (2010). Focus groups with people with learning disabilities. *Journal of intellectual disabilities*. 14 (2), 133-145.
19. Kiernan, C. (1999). Participation in research by people with learning disability: origins and issues. *British journal of learning disabilities*. 27, 43-47.
20. Li Ping-Ying, E., Sing-Fai Tam, A. & Wai-Kwong Man, D. (2006). Exploring the self-concepts of persons with intellectual disabilities. *Journal of intellectual disabilities*. 10 (1), 19-34.
21. Mactavish, J. B., Maron, J. M. & Lutfyya, Z. M. (2000). „I can speak for myself!": involving people with intellectual disabilities as research participants. *Mental retardation*. 38 (3), 216-227.
22. Marsh, H. W., Tracey, D. K. & Craven, R. G. (2006). Multidimensional self-concept structure for preadolescents with mild intellectual disabilities. *Educational and psychological measurement*. 66 (5), 795-818.
23. Milačić-Vidojević, I., Dragojević, N., Brojčin, B. (2012). Efikasnost psiholoških oblika rada sa osobama sa intelektualnom ometenošću. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 11(2), 285-305.
24. Opačić, G. (1995). *Ličnost u socijalnom ogledalu*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
25. Smederevac, S., Mitrović, D., Čolović, P. (2010). *Velikih pet plus dva – primena i interpretacija*. Beograd: Društvo psihologa Srbije.
26. Škrinjar, J. (2002). *Poticanje razvoja pozitivne slike o sebi kod osoba sa mentalnom retardacijom*. Zagreb: Hrvatski savez udruga za osobe sa mentalnom retardacijom.

SELF-CONCEPT OF PEOPLE WITH INTELLECTUAL DISABILITIES – IMPLICATIONS FOR SUPPORT PROGRAM DEVELOPMENT

Petrović Boban*, Stojisavljević Duška**, Tadić Katarina**
*Institute of criminological and sociological research, Belgrade**
*Serbian Association for Promoting Inclusion – SAPI, Belgrade***

Summary

Self-concept is defined as a sum of perception, thoughts, feelings, evaluation and prediction about oneself as an experienced object, as a participant in the interaction with physical and social environment. As such, this topic is often encountered in working with children, young people and adults with intellectual disabilities (PWID). However, self-concept of PWID has been investigated mainly through psychometric paradigm, using different types of questionnaires for assessment. This did not provide either enough possibilities for active participation of people with ID in the research process, or the possibilities to reach adequate initial information about self-concept of PWID, which may serve as a baseline for development of support programs for self-determination of PWID.

Therefore, this study aimed to examine self-concept of PWID in various domains of interest for PWID: global self-image, personality traits, competencies, difficulties in everyday life, awareness of one's own (intellectual) disabilities.

The research was conducted through a series of five focus groups, with active participation of PWID, through combined workshop activities and discussions in small groups. Focus groups were conducted once a week and 16 participants were divided into two groups, of different ages (22 to 53 years), sex, type and degree of difficulties. All participants spent most of their lives in institutions. Since 2004, they have been living at supported housing for people with disabilities.

Based on the analysis of the participants' testimony, there were three global issues with regard to general self-concept: competences and interests, physical appearance, and social roles. With regard to

personality traits, attributes such as „good“, „obedient“, „valuable“ occur most frequently. With regard to their competencies and difficulties, those which are most important for full daily life in supported housing have been cited most often. While they recognize their cognitive difficulties, they often refuse to talk about them, and highlight their awareness of the devaluative implications of terms which are used for their categorization.

The analysis showed that the self-concept of PWID is relatively poor with attributes, that it is acquired and learned, and comes as a product of relatively restrictive living conditions, such as living in an institution. However, it can be assumed that current living conditions have stimulating effect on the formation of self-concept of PWID.

This article points out the possible implications of the basic results of practical work to improve self-concept and capacity for self-determination of people with intellectual disabilities.

Key words: self-concept, self-determination, people with intellectual disabilities (PWID), qualitative analysis, focus groups

Primljeno, 3. 8. 2012.

Prihvaćeno: 3. 11. 2012

PRILOG: PRIMER JEDNOG SINOPSISA SLIKA O SEBI – OSOBINE

Cilj

Osveščivanje slike o svojim osnovnim karakteristikama ličnosti, o svojim osobinama

Materijal

Flipčart; Papiri A4 formata; Olovke/Flomasteri; Lepljiva traka

Aktivnosti

Uvodna aktivnost

Voditelj navodi sledeće:

„Samozastupanje znači da govorimo u svoje ime, a nekad i u ime nekog drugog koga zastupamo. Da bi bili dobri samozastupnici, moramo dobro poznavati sebe, ali i druge ljude u grupi za samozastupanje. Moramo znati naše jake strane, ali i da budemo svesni naših slabih strana, naših slabosti. Zato ćemo današnju radionicu posvetiti upoznavanju svojih osobina, kao i toga kojim smo osobinama zadovoljni što ih imamo, a kojima nismo baš zadovoljni. Bavićemo se osobinama, kako svojim, tako i kod drugih ljudi.“

Vežbe

Vežba 1. Osobine / brainstorming

Voditelj postavlja pitanje: šta su to osobine? Koje vi osobine znate (voditelj podstiče brainstorming)? Uz navođenje osobina, voditelj podstiče objašnjavanje značenja osobina, odnosno, opis ponašanja koje svaka od navedenih osobina nosi sa sobom. Zatim se razgovara o osobinama suprotnim onima koje su navedene.

Vežba 2. Moje osobine – kako sebe vidim

Voditelj traži od učesnika da svako navede neke svoje dobre osobine, koje ceni kod sebe, i jednu svoju lošu osobinu, koju ne ceni kod sebe. Zatim će navesti jednu svoju osobinu koju najviše ceni. Učesnicima pruža podršku postavljajući ključno pitanje „Koje su tvoje najvažnije osobine? Kakav/a si ti kao čovek, kao osoba?“.

Vežba 3. Moje osobine – kako me vide drugi

Učesnici stanu u krug. Izabere se dobrovoljac od kojeg će aktivnost početi. Zatim se daje instrukcija kojom se traži da dobrovoljac navede neke jednu svoju pozitivnu osobinu, i jednu pozitivnu osobinu osobe koja je pored govornika. Zatim se krug nastavlja u pravcu kazaljke na satu, dok svi učesnici ne navedu svoju i tuđu pozitivnu osobinu.

Diskusija

Grupa diskutuje o osobinama i važnosti poznavanja svojih osobina i načina na koji se doživljava. Takođe se diskutuje o načinu na koji nas drugi ljudi vide, i značaju isticanja pozitivnih osobina.

Rezime

Voditelj rezimira osnovne ishode radionice.

Trajanje

120 minuta